

Aleksandar Molnar

*Odeljenje za sociologiju
Filozofski fakultet, Univerzitet u Beogradu
amolnar@f.bg.ac.rs*

**Sloboda versus narodni suverenitet:
Konstanovo shvatanje „ideja iz 1789“ i
prepreka u njihovoj afirmaciji**

Apstrakt: U članku se autor bavi Konstanovim tvrdnjama da je „razumna sloboda“ bila jezgro „ideja iz 1789“, da je francuski narod u to vreme imao „prirodnu tendenciju“ da zahteva takvu slobodu i da su je tek kasnije, u toku revolucionarnih sukoba, potisnuli uzurpatori narodnog suvereniteta. Konstan je zapravo verovao da celokupan koncept narodnog suvereniteta, koji su izumele najradikalnije revolucionarne vođe, i nije imala drugi cilj nego da omogući stvaranje novog despotizma, prilagođen novim demokratskim okolnostima. Tako oštro suprotstavljanje slobode i narodnog suvereniteta, kao i uzdizanje slobode u gotovo jednu jedinu „ideju iz 1789“ izgleda kao velika simplifikacija koja je Konstana sprečila u poimanju prave prirode postojanih nacionalističkih struja u Francuskoj revoluciji. Pa ipak, njegova zalaganja za pomirenje individualne i političke slobode pokazivala su da je imao i bolje uvide u dileme emancipacije sa kojima se francuski narod suočio od samog početka revolucije.

Ključne reči: Benjamin de Konstan, Šarl-Luj de Monteskje, ideje iz 1789, sloboda, narodni suverenitet, uzurpacija, despotizam

Benžamen Konstan de Rebek (Benjamin Constant de Rebecque) u francuski politički život se uključio kao republikanac (Wood 1993, 192 i dalje; Kalyvas and Katznelson 1999, 518 i dalje), i to u vreme Direktorijuma, nakon što je prve godine Francuske revolucije proveo putujući Evropom i predajući se romantičnim avanturama.¹ Već 1796. on je objavio spis „O snazi aktuelne vlade i

¹ Poslednja među tim avanturama bila je sa Žermen de Stal (Germaine de Staël), kćerkom Žaka Nekera (Jacques Necker), sa kojom se naposljetku zajedno doselio u Pariz u vreme dok su se Francuzi oporavljali od jakobinskog Terora. Tu je Stalova odmah mogla da ispolji svoju harizmatičnu ličnost, iskoristi (uglavnom očeve) društvene veze i oformi salon, u kojem se skupljao cvet pariske inteligencije i u kojem je Konstan

nužnosti okupljanja oko nje“ u kojem je konstatovao da je revolucija s pravom uništila ono „plemstvo bez feudalizma“ koje je uživalo „ogromne pogodnosti“, a da zauzvrat nije obavljalo nikakvu društvenu funkciju i koje više nije bilo u stanju da služi čak ni kao tradicionalno „posredujuće telo“ (cit. prema: Gauchet 1989, 927). To, međutim, nije sprečilo Konstana da formira veoma kritički odnos prema Direktorijumu. Još kao ubeđeni republikanac, Konstan je povlačio važne paralele između Francuske pod vladavinom Direktorijuma i sedamnaestovekovne Engleske, smatrajući da i francuskoj republici preta restauracija monarhije zbog diktatorske zloupotrebe republikanske vlasti (Cubitt 2007, 27). S druge strane, posledice Napoleonovog državnog udara od „18. brimer a godine VIII“ (tj. 9. novembra 1799) – koji je Konstan isprva, zajedno sa svojim političkim mentorom, opatom Sjejesom (Sieyès), pozdravio – vrlo brzo su razvejale iluzije, koje su obojica gajili, da će se Francuska revolucija okončati čim se oformi egzekutiva dovoljno jaka da izađe na kraj sa skupštinskim telima koja su enormno ojačala u periodu 1792–1799. (Fontana 1988, 37). Od tada – a pogotovo nakon što je 1802. kao „opozicionar“ bio izbačen iz Tribunata – Konstan je počeo da revidira svoje ranije paralele između Engleske i Francuske revolucije, da u Kromvelu (Cromwell) nalazi istorijski model za razumevanje uspona Napoleona, te da, samim tim, „uzurpaciju“ i „reakciju“ uzdiže u glavna „politička zla“ koja je trebalo dezavuisati i suzbijati (Cubitt 2007, 29).² Tada je u njegovu političku teoriju počeo da ulazi, na mala vrata doduše, „mehanicizam“ Monteskieove (Montesquieu) teorije o podeli vlasti (up. o tome detaljnije: Molnar 2015) i da usmerava njegovu potragu za „okončanjem revolucije“ u pravcu uravnoteženja postojećih političkih sila. To je za posledicu imalo Konstanovo progresivno distanciranje od svih aktera političkih zbivanja u Francuskoj i njihovih pokretačkih ideja (Vincent 2004, 6), uključujući ne samo Rusoovu (Rousseau) republikansku teoriju, za koju je sada bio uveren da vodi direktno u „despotizam“ (Constant 1836, 177), nego i Sjejesovu ideju o „apstraktnom opštem“, koje je imalo ambiciju da demokratski prevaziđe konflikt svih posebnih interesa u francuskom društvu, dok je u rezultatu samo podupiralo „tiraniju“ (up. Weber 2004, 242).

---

započeo svoju socijalnu promociju u Francuskoj. Otuda je Helena Rozenblat (Helene Rosenblatt) bila sasvim u pravu kada je konstatovala da je „susret sa Stalovom bio najznačajniji pojedinačni događaj u celom Konstanovom životu. [...] Tokom celog života oni su ostali intelektualni partneri. Zajedno su napisali ili sarađivali na mnogim knjigama i projektima koji su bili esencijalni za stvaranje modernog liberalizma“ (Rosenblatt 2008, 35–36).

² Kulminaciju (i sistematizaciju) tih paralela doneće članak „O engleskom Parlamentu pod Kromvelom i o Tribunatu po Ustavu iz godine VIII, do njegove čistke“, koji je Konstan uvrstio u zbirku *Mešovina književnih i političkih dela* (1829) (Constant 1829d, 46 i dalje).

U glavne aksiome svoje misli Konstan je uvrstio Montesekjeove stavove da je u 18. veku prava despotija (qua orijentalna despotija) već postala nemoguća u modernoj Evropi i da je u njoj tada započela epoha „trgovine i prosvetiteljstva“, koja je okončala epohu osvajanja i svakovrsnog nasilja u odnosima među državama. Međutim, dok su za Montesekja to bila dva odvojena fenomena (uspon trgovine nije zapravo imao nikakve neposredne veze sa ravnotežom sila, koja se u Evropi takoreći homeostatski uspostavljala još od antičkih vremena), Konstan ih je spojio u jedan jedinstveni argument: despotija je u Evropi postala nemoguća zbog toga što je u njoj već ovladao – ili se barem probijao – duh trgovine (koji je ujedno bio i duh prosvetiteljstva). U spisu „O duhu osvajanja i uzurpacije u njihovim odnosima sa evropskom civilizacijom“ (1814) Konstan je tvrdio da je despotija, u modernim državama u kojima dođe do njenog uspostavljanja, isključivo „anahronizam“, koji u sudaru sa duhom trgovine mora, pre ili kasnije, da propadne (Konstan 2000b, 218). Štaviše, sama starorežimska monarhija je „u većini evropskih država [...] okružena posredničkim telima, koja državu u isto vreme podržavaju i ograničavaju“ (Konstan 2000b, 204), tako da te države ne mogu da postanu „čisto despotičke“ zato što u njima „postoje posrednici; [...] tradicija slobode i pravde sputava službenike administracije; [...] poštuje [se] nezavisnost sudova“ (Konstan 2000b, 232).

Svi ovi stavovi ukazivali su na Konstanovo ubeđenje da stanje u svim starorežimskim monarhijama u Evropi nije bilo loše i da to nigde nije bilo zasluga „aristokratije“, odnosno plemstva. Konstan je negovanje starostavnih slobodarskih tradicija prevashodno stavljao u zasluge samih monarha. Takvo ubeđenje imalo je svoju dobru stranu u tome što je Konstana oslobađao od obaveze da sledi Montesekja – njegov najveći autoritet prilikom raspravljanja ustavnih pitanja (Vincent 2004, 175) – u identifikovanju porekla slobode u feudalizmu (kada je plemstvo imalo dovoljno moći da obuzdava samovlašće kraljeva) i veličanju „gotskog uređenja“ (i njegovih kasnijih modifikacija), ali je zato imao mnogo važniji nedostatak: fenomen (okcidentalne) despotije, koji je uspostavljen tokom revolucije u Francuskoj, sveden je na svojevrstan beznadežni incident i izmešten iz šire istorijske dinamike, koja se po Montesekju po prvi put mogla evidentirati prilikom urušavanja (monarhije i, prvo, aristokratske, a zatim i demokratske) republike u starom Rimu. Ovaj nedostatak Konstan je nastojao da kompenzuje mnogo skromnijom teorijom o transformaciji suvereniteta u modernoj epohi (kao epohi „trgovine i prosvetiteljstva“) od monarhijskog ka narodnom.³ Narodni suverenitet nije trebalo da bude ništa veći od monarhij-

---

³ Jedna od posledica revolucije započete 1789. bio je uspon diskursa suvereniteta u Francuskoj, koji je nove generacije teoretičara, bez obzira da li su bili konzervativci, republikanci ili liberali, udaljavao od Montesekja. Njegove su analize pojedinih oblika državnih uređenja oni smatrali manjkavim zbog neuzimanja u obzir suvereniteta kao

skog, a to znači da bi trebalo da bude vršen „ograničeno i relativno“, dok bi sva prekračenja bila kvalifikovana kao „uzurpatorska“ (Konstan 2000a, 17). Iako će kasnije biti sasvim neopravdano napadan da je sve oblasti života pojedinca za koje je smatrao da ih narodna suverenost mora napustiti prepustio „režimu sile“ (o tim kritikama up. Manon 2001, 129–130), Konstan je sebi objektivno stvorio velike probleme time što je u centar svoje političke teorije postavio problem uzurpacije suvereniteta, ili, tačnije, demokratsku uzurpaciju (ograničenog i relativnog) narodnog suvereniteta.

„Ideje iz 1789“ i uzurpacija narodnog suvereniteta

U spisu posvećenom slobodi štampe Konstan je napisao da „ono što je nacija želela 1789. godine, tj. razumnu slobodu, ona želi i danas“, tj. 1814, ali da su tu njenu želju sve vlasti pre ili kasnije ugušile svojim težnjama ka uspostavljanju despotizma (Konstan 2000c, 320). Četiri godine kasnije, u predgovoru za prvo izdanje „Kursa konstitucionalne politike“ (1818–1819), Konstan je tvrdio da je revolucija 1789. imala pozitivnu „prirodnu tendenciju“, da su je predvodili „ljudi dobrih namera“ i da je počivala na „aksiomima koji su bili istiniti sami po sebi“, ali da ju je kasnije zatrla „neznanje velikog broja i egoizam još većeg broja ljudi“, zloupotreba početnih „aksioma“ i slepo obožavanje „dogme narodnog suvereniteta“ koja se pokazala kao najperfidniji „instrument“ u rukama svih neimara despotije, zaključno sa Napoleonom (Constant 1872, liv). Luja XVIII Konstan međutim nije bio voljan da uvrsti ni među despote, ni među „uzurpatore“ narodnog suvereniteta, nego kao takoreći poslednju šansu Francuza da spasu svoje „ideje iz 1789“. Konstan je ovde sasvim ispravno išao protiv glavne struje u tumačenju Francuske revolucije (koja je konstantno težila da je pojmi kao apsolutan hronološki rez, nastao usled neumoljive istorijske nužnosti),⁴ ali

jedino ispravnog polazišta za analizu procesa koji teku „ispod površine“ političkih fenomena (Craiuu 2003, 134). I sam Konstan je došao – pod uticajem Sjejesa – pod uticaj ovog novog „suverenskog“ diskursa, ali je, srećom, ostao dovoljno blizak Montesjkju da pronikne „ispod površine“ narodnog suvereniteta i otkrije sve raspoložive mehanizma koje jedna (mlada i institucionalno neizgrađena) demokratija nudi za njegovu zloupotrebu. Još pre Napoleonovog državnog udara za Konstana su „najizrazitija briga postale opasnosti od državne vlasti“, čime je već počeo da se formira ne samo njegov „moderna liberalizam“, tj. liberalni stavovi koje će zagovarati u vreme restaurisane monarhije (Jainchill 2008, 73), nego i „teorija osvajanja i uzurpacije“, koju će razviti u vreme imperije i koja će voditi „otkriću“ neutralne vlasti monarha kao jedinom načinu da se supstancijalno ograniči suverenitet kako bi se onemogućio njegov udar na individualna prava (Craiuu 2003, 126 i dalje).

⁴ Taj redukcionistički eksplanatorni model će se jasno i dosledno uobličiti tek u 20. veku (u velikoj meri pod uticajem markisizma): pre 1789. „imamo vladavinu apsolu-

je zato nedopustivo redukovao njen idejni supstrat, izbacujući iz „ideja iz 1789“ ceo nacionalistički korpus, koji je povezivao ideju narodnog suvereniteta, resentiman protiv Engleza i fascinaciju obnovom francuske hegemonije u Evropi i šire (up. detaljnije: Greenfeld 1993, 183 i dalje).⁵ Sve to Konstan je uvrstio u kasnije političko-ideološke manipulacije tendenata na despotizam, dok je zapravo jedina autentična „ideja iz 1789“ koja mu je preostala bila „razumna sloboda“, proizvedena u „prirodnu tendenciju“ samih građana i, na kraju krajeva, preparirana tako da više ne bude tako radikalno suprotstavljena starom režimu.⁶ U svetlu predavanja koje je Konstan 1819. održao u Kraljevskoj školi pod naslovom „Sloboda starih u poređenju sa slobodom modernih“, ova „razumna sloboda“ činila se kao svojevrsna spona između slobode starih i slobode modernih, političke slobode i individualne slobode, slobode ljudi koji uživaju u javnom životu (monarhije ili republike, svejedno) i slobode ljudi koji uživaju u privatnom životu (u monarhiji ili u republici, svejedno).

Ta argumentacija je bila glavni izvor Konstanovih problema ne samo u objašnjenju „uzurpatorske“ vladavine Napoleona Bonaparte nego i u definisanju despotije uopšte. U 2. poglavlju spisa „O duhu osvajanja i uzurpacije u njihovim odnosima sa evropskom civilizacijom“ (1814) Konstan je tvrdio da „uzurpator“ (čija vladavina „iziskuje lukavstva, nasilja, krivokletstva“) nema ništa zajedničko sa gotovo idilično opisanom starorežimskom monarhijom (Konstan

---

tizma i plemstva (kao da te dve figure starog režima idu ruku pod ruku), a posle imamo slobodu i buržoaziju“ (Fire 1990, 29).

⁵ Deo tog nacionalističkog korpusa bile su različite varijacije ideje „neograničene slobode“. Naime, tokom celog 18. veka „zahtev za neograničenom slobodom ne bi se nametao onako oštro da se nasrtaj na slobodu nije pojavljivao svuda: u bezobrazluku bogatih, u nespretnosti upravljača, u pribegavanju represivnom aparatu vlasti. Ljudi su otkrili da je krajnja sloboda nekih napad na slobodu svih. Između ratničkog sutona Luja XIV i napoleonovskog holokausta, istorija veka može se čitati i kao nastanak, u krvi, ideje nacije“ (Starobinski 2009, 17).

⁶ Već je ideja „neograničene slobode“ u službi „nacije, jedne i nedeljive“ pretpostavljala veliki angažman imaginacije, koju je naposletku u potpunosti razobručio romantičarski republikanizam (up. detaljnije: Molnar 2014a). Zato nije tačna teza da je povlačenje slobode „u oblast imaginarnog i unutrašnjeg“ (pre svega u oblast romantičarske umetnosti) usledilo tek kada se ona suočila sa preprekama „na bojnim poljima grube stvarnosti“ (Starobinski 2009, 19). Pre bi se moglo reći da je spoj slobode i imaginarnog spasavan u oblasti „unutrašnjeg“ nakon što je doživeo slom u oblasti „spoljašnjeg“, i to nikako ne pre nego što je umnogome doprineo da stvarnost „ogrubi“ još više nego pre 1789. Sasvim je moguće da se Konstan opredelio da „razumnu slobodu“ uzdigne u jedinu pravu „ideju iz 1789“ upravo kako bi odbranio njen racionalni supstrat od obesmišljavanja koje je ona kasnije doživela u spoju sa imaginarnim – i to kako onim „spoljašnjim“ (romantičarsko-republikanskim) tako i „unutrašnjim“ (romantičarsko-umetničkim).

2000b, 204). Konstanova strategija bila je da, zarad što bespoštednije kritike Napoleona, sliku evropskih monarhija – a pogotovo francuske – učini neuporedivo lepšom i dopadljivijom od one koju je Monteskje opisao u svojim delima i da u startu uništi svaku mogućnost uspostavljanja kontinuiteta među njima. Pogotovo su bile dubiozne Konstanove tvrdnje poput one da je starorežimski („legitimni“) monarh „posebno biće, iznad raznih razmišljanja“, u čijem duhu „uzvišena prerogativa [...] širi [...] mir i [...] osećanje opuštenosti, koji ne mogu dopasti nijednom pojedincu nižeg ranga“ i koji ga opredeljuju da stupi u „nepovredivu sferu sigurnosti, veličanstva i nepristrasnosti“ (Konstan 2000a, 27); ili da se monarhova vlast razlikuje od profanih magistratura u republici po tome što svojom „sakralnošću“ okupira našu „maštu“ (Constant 1836, 30) i navodi nas da ga pojмимо kao jedno sasvim „apstraktno biće. U njemu sagledavamo ne pojedinca, već celu rasu kraljeva, viševjekovnu tradiciju“ (Konstan 2000b, 204). Ovakve besmislice se zaista i ne mogu drugačije shvatiti nego kao borbene parole koje je Konstan lansirao bez mnogo razmišljanja, u žaru polemike, i s isključivim ciljem da ojača ono što je smatrao jedinom alternativom podjednako diskreditovanoj i republici i imperiji.

Na drugoj strani, Konstan je nastojao da fenomen „uzurpacije“ odvoji i od despotizma: iz 3. poglavlja navedenog spisa (koje nosi naslov „Iz ugla po kome je uzurpacija gora od apsolutnog despotizma“) nedvosmisleno je proizlazio zaključak da je „uzurpacija“ (Napoleona Bonaparte) mnogo gora od „apsolutnog“ (ili „ustaljenog“) despotizma (up. i Jennings 2009, 84). „Despotizam, jednom rečju, vlada ćutanjem i ostavlja ćoveku pravo da ćuti; uzurpacija ga osuđuje da govori, ona ga goni do u samo intimno svetiliše njegove misli, i terajući ga da laže svoju savest, ona otima i poslednju utehu koja još preostaje potlaćenom“ (Konstan 2000b, 213). Na ovom mestu Konstan je očigledno pod despotizmom podrazumevao samo njegov orijentalni oblik, u kojem zaista ne postoji nikakav (ni monarhijskih, ni narodni) suverenitet, u kojem stoga i ne može da dođe do uzurpacije i u kojem despota ni najmanje ne zanima šta misle njegovi podanici, pa im zato i ostavlja „pravo“ da ćute. Međutim, naslovom 15. poglavlja, „O despotizmu kao sredstvu trajanja uzurpacije“, Konstan je doveo u pitanje takvo shvatanje despotizma, sugerišući nemogućnost opstanka uzurpacije bez – ako ne orijentalnog, onda nekog drugog! – despotizma, dok je već u 14. poglavlju morao da prizna kako je „Napoleonova vlast [...] despotizam, a valja priznati kako ni Robespjerova (Robespierre) vlast nije bila drugo do despotizam“ (Konstan 2000b, 250; na kraju će, poredeći Napoleona sa Kromvelom, Konstan zaključiti da postoji i „uzurpatorski despotizam“: up. Constant 1829d, 48). To je onda povlačilo pitanje da li su Robespjer i Napoleon uopšte mogli da budu uzurpatori narodnog suvereniteta a da u isto vreme nisu bili i despoti i da li se redukcionistićkim određenjem narodnog suvereniteta kao „ogranićenog i relativnog“ konsekvantno suzio i pojam njegove uzurpacije, zbog ćega je na neuspeh bio

osuden svaki pokušaj da se ona odvoji od despotizma. U četvorotomnom „Kursu konstitucionalne politike“ Konstan je pisao da narod ne može da onome koga bira na neku javnu dužnost preda više vlasti nego što je i sam ima, te da će svaka „narodna“ vlast koja zadire u individualna prava u ime narodnog suvereniteta i dalje biti – „nelegalna“ despotija (Constant 1836, 177). U tom slučaju, međutim, despotska vlast neće biti uzurpatorska, pošto njena vladavina izlazi ne samo iz okvira pravnog poretka nego i iz okvira narodnog suvereniteta. To pokazuje kakve je probleme povlačilo zadržavanje pojma suvereniteta u jednoj liberalnoj teoriji koja je, na jednoj strani, htela da razobliči „uzurpatora“ koji se skriva iza narodnog suvereniteta, dok, s druge strane, nije htela da odbaci samu koncepciju suvereniteta i opredelila se za tolerisanje njene beznadežne kontaminacije (bilo da se odnosi na monarha, bilo da se odnosi na narod) težnjom ka samovlašću i predodređenosti za prikrivanje i, štaviše, legitimiranje (u demokratiji ništa manje nego u monarhiji) „despotije“.

Rezultati Konstanove analize Napoleonove uzurpacije narodnog suvereniteta (koja se nadovezala na Robespjerovu uzurpaciju narodnog suvereniteta) bili su skromni i lišeni uporišta u Montesjkjeovoj rekonstrukciji nastanka jedne (okcidentalne) despotije na ruševinama (prvo monarhije, a onda i aristokratske i demokratske) republike i njene postepene ugradnje u temelje na kojima će niknuti druga (orijentalna) despotija. Prvo, Konstanova slika starorežimske monarhije bila je beskrvna, idealizovana i preparirana da posluži kao prihvatljiva (ili barem manje loša) alternativa „anahronoj“ Napoleonovoj vladavini (u fazi njenog urušavanja), tako da nije bilo jasno zbog čega je došlo do Francuske revolucije (ili, drugim rečima, zašto je uopšte na dnevni red stavljeno pitanje transformacije monarhijskog suvereniteta u narodni i zašto je „racionalna sloboda“ – kao jezgro „ideja iz 1789“ – postala revolucionarna). Drugo, njegov pojam despotizma bio je sasvim neodređen: ako je bilo jasno da Napoleonova vladavina nije „apsolutni“ despotizam (shodno 3. poglavlju) onda se postavljalo pitanje kakav je to bio drugi („relativni“?) despotizam pomenut u 14. poglavlju. Na jednom drugom mestu Konstan je o Napoleonovoj vladavini govorio kao o „vojnom despotizmu“ (Constant 1836, 254), čime je, posredno doduše, oživeo dihotomiju koja je već postojala kod Montesjkjea. Nije stoga bez razloga Konstan u prve despotske uzurpatore ubrojio Cezara, Oktavijana, Vitelija, Domicijana i Heliogabala (Konstan 2000b, 213): svi su oni bili primeri za despote koji nisu bili „apsolutni“ zato što su, kao što je i Montesjkje isticao (doduše, izuzimajući Cezara i Oktavijana), bili upućeni na svoje vojske i osvajačke poduhvate, kojima su pribavljali plen neohodan za kupovinu popularnosti u narodu. Ali, ako je Konstanov „apsolutni“ despotizam i odgovarao onom što je Montesjkje zvao orijentalnim („azijatskim“) despotizmom, ovaj drugi („relativni“?) nije odgovarao u potpunosti Montesjkjeovom pojmu „vojničke vladavine“ (kao posebno, okcidentalnoj, vrsti despotizma), pošto ga je upražnjavao ne samo Napoleon

(kao novi Domicijan) nego već i Robespjer (kojem zapravo i nema pandana u istoriji Rima). Tu se Monteskje i Konstan razilaze: dok je prvi gledao isključivo u rimsku prošlost i evidentirao transformaciju prvog okcidentalnog despotizma (u principatu) u uobičajeni orijentalni (u dominatu), drugi je u Napoleonom despotizam tretirao kao poslednji stadijum „uzurpacije“ narodnog suvereniteta tokom cele demokratske republike. Time dolazimo i do treće slabosti Konstanove analize: iz nje je nestalo one mnogo šire istorijske perspektive, na kojoj je toliko insitirao Monteskje i u svetlu koje se jedino mogla rekonstruisati unutrašnja dinamika urušavanja monarhije i republike, koja najpre predodređuje demokratiju na neuspeh, da bi tek onda ostavila despotiju u smislu „vojničke vladavine“ kao jedinu alternativu svim urušenim političkim institucijama.

Vladavine srednje klase na temelju duha trgovine

Konstan je vremenom postajao sve nezadovoljniji rezultatima svoje analize Francuske revolucije i transformacije suvereniteta, do koje dolazi u modernoj demokratiji, i zato ju je pred kraj života dalekosežno inovirao. U članku posvećenom idejama svoje velike ljubavi Žermen de Stal (koja je umrla dvanaest godina ranije), i uvrštenom u zbirku Mešavina književnih i političkih dela, Konstan je, sasvim u duhu Monteskjeove teorije (na koju se i Žermen de Stal ponajviše oslanjala – up. detaljnije: Tenenbaum 1973, 97 i dalje), tvrdio da počeci Francuske revolucije sežu unazad sve do „Rišeljea (Richelieu) i njegove tiranije“, na čije tekovine su se nadovezali Mazarin (Mazarin) i svi oni koji su apsolutistički vladali, zaključno sa samim Lujem XVI i njegovim ministrima. Svi su oni stvarali politički poredak koji je uvećavao patnju ljudi i pripremao onu eksploziju mržnje koja će izbiti 1789. i koja se neće dati ukrotiti sve do 1815. „Pravi autori revolucije su apsolutna vlast, despotski ministri, oholi plemići i pohlepni miljenici“ (Constant 1829b, 195), sazeo je na jednom mestu ovog spisa Konstan svoje mišljenje o pravim krivcima za revoluciju. U drugom tekstu, pod naslovom „Fragment o Francuskoj od 14. jula 1789. do 31. marta 1814“ (uvrštenom u istu zbirku), Konstan je izneo tezu o svojevršnom ciklizmu Francuske revolucije. Tekst je započeo konstatacijom da je stari režim bio „mešavina korupcije, arbitrarnosti i slabosti“ i da ga je već juriš na Bastilju „14. jul[a 1789] srušio“ (Constant 1829a, 75). Međutim, tada se pokazalo da Francuska nema kapacitet za izgradnju novog političkog poretka koji bi se temeljio na političkoj slobodi i podeli vlasti, nego da samo može reprodukovati nasilje koje su započeli religiozni ratovi 16. veka, koje je na svoj način nastavio da koristi apsolutizam 17. i 18. veka i koje neće moći da zauzda čak ni relativno kratkotrajna vojnička vladavina Napoleona Bonaparte. Zato je revolucionarni *circulus vitiosus* mogao da bude okončan tek kada je ovaj nasilni potencijal

splasnuo, kada je „despot Napoleon“ izgubio osvajačke ratove kojima je posvetio ceo svoj život i kada se još jednom obistinila Monteskjeova konstatacija da evropski mehanizam ravnoteže sila može da odoli svim despotskim pretnjama i da je nova vojnička vladavina (po uzoru na onu Domicijanovu) neodrživa na duži rok. Tako su Francuzi dobili drugu šansu da se jednom zasnava obračunaju sa starim režimom. „Dominantna ideja 1789. je bila: uništiti sve kako bi se iznova stvaralo; [...] Dominantna ideja krajem 1794. je bila: kazniti sve zločine iz 1793; [...] Dominantna ideja iz 1800. je bila: sloboda nas boli, ne želimo slobodu: [...] Tvrdnja je bizarna ali je tačna: upravo su principi iz 1789. bili ti koji su krunu vratili Luju XVIII nakon što je zbog njihove zloupotrebe svrgnut Luj XVI“ (Constant 1829a, 77–78 i 86). Iako su naizgled bile sročene kao apologija kontrarevolucije (iz koje je proistekla restauracija monarhije), trebalo je da ove reči pre svega opomenu Šarla X, koji je nasledio svog starijeg brata na prestolu 1824, koji je takođe pokazivao sklonost da zloupotrebljava „ideje iz 1789.“ i kojem se na kraju moglo desiti isto ono što i njihovom najstarijem bratu – da ostane bez krune! A kada se to konačno desilo u julu 1830, Konstan je imao satisfakciju da je bio u pravu i da se „ideje iz 1789. godine“ više ne mogu pobediti.

Cela ova nova argumentacija pokazuje snažan uticaj Stalove, kojoj je prvi od dva pomenuta teksta i posvećen. Stalova je, naime, u Razmatranjima o glavnim događajima Francuske revolucije (posthumno objavljenim 1818), istoriju Evrope od srednjeg veka naovamo podelila na tri epohe⁷ i zaključila da je „u Evropi, kao i u Francuskoj, sloboda ono što je staro, a despotizam ono što je moderno“ (Staël 1964, 124). U tom zaključku Stalova je ostala verna Monteskjeu utoliko što je poreklo slobode i dalje vezivala za feudalizam, ali je u isto vreme od njega odstupila, tvrdeći da je despotizam moderna pojava, koja se može već prepoznati u predrevolucionarnom apsolutizmu („kraljevskom despotizmu“), koji je države u kojima se pojavio učinio „izrazito centralističkim“, koji se poslužio „trećim staležom“ da pobedi eksponente feudalizma („barone i visoko sveštenstvo“) i koji je naposljetku sjedinio „izvršnu i zakonodavnu vlast u istim rukama“. Po njenom mišljenju, Francuska je bila zarobljena između druge i treće epohe: 1789. se činilo da će, kao i Engleska vek ranije, stvoriti „predstavničku vladu“ i zakoračiti u treću epohu, ali se desilo da se vrlo brzo vratila u drugu epohu – epohu „despotizma“. Pošto je „kraljevski despotizam“ u Francuskoj propustio da se u potpunosti distancira od feudalizma, taj zadatak morao da preuzme na sebe narod kada je 1789. pokrenuo revoluciju. Tako se desilo da je u Francuskoj revolucija doživela neobičan obrt pošto su se „sentiment svetine“ i „strast naroda“ okrenuli protiv feudalizma i stvorili uzasavajući teror, a vrlo brzo i strah od njegovih

⁷ Ta tri perioda u istoriji Evrope bili su: feudalizam (koji je vladao u srednjem veku), despotizam (koji je uklonio feudalizam) i predstavnička vlada (koja je uklonila despotizam). U Evropi je jedino Engleskoj pošlo za rukom da (revolucijom iz 1688) uspostavi predstavničku vladu (Staël 1964, 117–119).

vinovnika – partije jakobinaca. Iako je De Stalova decidirano tvrdila da lek za teror i sva druga zla prouzrokovana revolucijom ne leži „u despotizmu nego u vladavini prava“ (Staël 1964, 120), Francuzi su imali drugačije mišljenje i prihvatili su despotiju koja je bila sasvim drugačija od one „kraljevske“. Bila je to Napoleonova carska despotija, koja se hranila ne samo strahom od jakobinskih represalija,⁸ nego i popularnošću osvajačkih ratova.⁹ To je bila pozicija sa koje je Stalova iz emigracije upozoravala svoje „prijatelje slobode u Francuskoj“ – a pre svega samog Konstana i pripadnike „nezavisne levice“ koji su se grčevito držali ustavnog projekta Napoleonove „Stodnevne vladavine“ – da „potpuno razdvoje svoje razloge od njegovih [Napoleonovih] i da se čuvaju mešanja principa Revolucije sa principima carskog režima“ (Staël 1964, 113).

Koliko god da se Konstan pred kraj života približio poziciji Stalove, on je smatrao da je njen stav prema plemstvu bio duboko pogrešan i da je bila u beznađnoj zabludi kada je tvrdila da je apsolutizam (odnosno despotija) manje zlo od aristokratije. Ovaj stav Konstan je pobijao vodeći računa o konkretnom dobu u kojem su se aristokratija i apsolutizam poredili. U „varvarskim vekovima“, u zemljama koje nisu upoznale trgovinu u pravom smislu te reči (tj. u kojima je i dalje vladao duh osvajanja), „aristokratija je bila bolja“ samo dok se nije urušila pod bremenom vlastitih protivrečnosti, kao u „Rimu u vreme imperatora“, gde je apsolutizam nastao kada se plemstvo pokazalo nesposobnim da dalje vodi državu. Tada je važno obrnuto: „Mrzeći rimski senat, radije se opredeljujem za Kaligulu“ (Constant 1829b, 198). S usponom duha trgovine aristokratija je postala još neprihvatljivija opcija. „U vreme trgovine i prosvetiteljstva aristokratija je zasigurno fatalnija od apsolutizma; ali stvar je u tome što u vreme trgovine i prosvetiteljstva apsolutna vlast realno ne može da postoji“ (Constant 1829b, 198). Samim tim, francuska apsolutna monarhija je propala zato što ju je uništio duh trgovine, koji je naposljetku slomio i Napoleonovu despotsku uzurpaciju. Zato je Konstan smatrao da je konstitucionalizacija monarhije neminovnost, da isklizavanja u despotizam mogu biti samo privremeni „anahronizmi“ i da će jedina opasnost koja će nastaviti da pretil konstitucionalnim monarhijama biti aristokratija (koja duh trgovine pervertira već zapravo kao oligarhija). Međutim, ni ta pretnja neće previše dugo trajati. „Sam Bonaparta nije bio u stanju da osvaja ni potpuno ni trajno; a tvrdim i da aristokratija neće preživeti narednih pola veka“ (Constant 1929b, 199).

⁸ „Ljudi se spremno pretvaraju da strahuju od poraženih partija kako bi opravdali oštre mere. Svako ko hoće da promoviše uspostavljanje despotije prisiljava nas da se sećamo strašnih zločina demagogije. To je veoma jednostavna tehnika. Tako je Bonaparta paralizovao svaku formu otpora svojoj volji rečima: *Pa zar hoćete da vas predam jakobincima?* I cela Francuska je klekla pred njim jer niko nije imao hrabrosti da kaže: *Borićemo se i protiv jakobinaca i protiv tebe*“ (Staël 1964, 99–100).

⁹ „Velika nacija ne bi trpela glupi i ponižavajući teret despotizma da vojna slava nije beskrajno podsticala ili odušavljavala javni duh“ (Staël 1964, 107).

Postavlja se pitanje kako je Konstan mogao da predvidi da će aristokratija u Francuskoj nestati, kao i da više neće dolaziti ni do stranačkih, ni do vojničkih eksperimenata sa despotijom. Razlog je veoma jednostavan: polazeći od pobedonosnog pohoda duha trgovine, Konstan je pretpostavljao da će Francuskoj (a samim tim i celoj Evropi) mir i stabilnost doneti vladavina srednje klase. Konstanovo razmišljanje je ovde sledilo onu istu logiku koje se i Monteskje držao pišući proširenu verziju pisma Domvilu (Domville). Primer Engleske Monteskjeu je već govorio da plemstvo može da postane u potpunosti korumpirano i da počne da celokupnu državu stavlja pod svoju oligarhijsku vlast, zbog čega je jedina nada za spas političke slobode ležala u srednjem sloju koji je na izborima morao da u Donji dom šalje poslanike imune na korupciju; osamdeset godina kasnije, Konstan je dolazio do sličnog zaključka, ali za Francusku. Moglo bi se čak reći da je Konstanova procena šansi za slom oligarhije bila optimističnija od Monteskjeove i da je svedočila o neuporedivo većoj veri koju je prvi imao u čudotvorno dejstvo duha trgovine u modernim prosvetanim državama sa srednjom klasom dovoljno snažnom da osvoji vlast. Sve u svemu, tvrdio je Konstan, duh trgovine će pobediti aristokratiju (oligarhiju) isto tako kao što je pobedio apsolutizam i despotizam zato što se srednja klasa, kao njegov autentični nosilac, nalazi na pobedničkom pohodu u afirmaciji slobode.

Posmatrajući Francusku revoluciju iz ove perspektive, Konstan je pred kraj života bio najviše sklon da istakne njenu socijalnu dimenziju: ona je predstavljala svojevrstne porođajne trudove kroz koje je srednja klasa uspostavila svoju vladavinu i omogućila slobodi da trijumfuje (up. i Godšo 1987, 113–114). Štaviše, pripadnici srednje klase nisu došli samo na vlast nego su počeli da prožimaju i sâm – u starom režimu tako omraženi – državni aparat. „Veliko je dostignuće Francuske revolucije, koje kompenzuje sva zla koja je ona prouzrokovala, ulazak srednje klase u državnu administraciju“ (Constant 1829c, 416). Dok se monarh oslanjao samo na plemstvo i dok je državnu kasu punio prodajom titula, koje su bile skopčane sa mestima u administrativnom aparatu, francuska država nije mogla da prestane da tone u onu „mešavinu korupcije, arbitrarnosti i slabosti“, kako je stari režim Konstan definisao u „Fragmentu o Francuskoj od 14. jula 1789. do 31. marta 1814“. Nasuprot osvedočeno autodestruktivnom plemstvu (koje je, već kao ogoljena oligarhija, pretilo da ruinira i restauriranu monarhiju), smatrao je Konstan, srednja klasa u sebi čuva „snagu nacije“ zato što njeni pripadnici dobro znaju šta su oligarhijske zloupotrebe, zato što mogu da shvate gde leže „nacionalni interesi“, pa na kraju krajeva, i zato što su najzainteresovaniji za „uspostavljanje jednakosti prava“. Konstan je otišao krupan korak dalje od Monteskjea kada je zaključio da je zapravo najveća tekovina Francuske revolucije bila ulazak srednje klase ne samo u vlast nego i u državnu administraciju, čime je tek iz korena mogao biti uzdrman onaj oligarhijski bastion pretekao iz starog režima.

Slabosti i Montesjkjeovog i Konstanovog argumenta najbolje dolaze do izražaja ako se međusobno konfrontiraju: iz Konstanove perspektive aristokratija/oligarhija nije mogla biti slomljena na izborima, nego samo revolucijom, u kojoj je srednja klasa bila upućena na klasu siromašnih (a pre svega na one sankilote, čije su se ohlokratske tendencije pokazale jednako opasnim kao i oligarhijske tendencije bogatog plemstva), koju je morala da isključi iz vlasti odmah pošto je osvoji i uspostavi slobodu; na drugoj strani, iz Montesjkjeove perspektive srednja klasa je mogla da se bori protiv korupcije u državi (odnosno za „uspostavljanje jednakosti prava“) samo dok je bila deo društva podvrgnutog duhu trgovine, da bi se, onog momenta čim je jedna njena frakcija ušla u državnu administraciju (odnosno državne organe), javila opasnost od perpetuiranja „birokratizacije“ (odnosno oligarhizacije) u novim pojavnim formama. Kada je upozoravao na mogućnost da skupštinski poslanici podlegnu „korporativističkom duhu koji ih izoluje od nacije“, Konstan je upravo referirao na jednu univerzalnu opasnost koja ne poznaje klasne granice i koja lako razbija svaku klasnu homogenost čim država postane plen malobrojnih. Zato će vera u slobodarsku vladavinu srednje klase biti jedna od najslabijih tačaka klasičnog francuskog liberalizma, sve dok je Tokvil (Tocqueville) ne bude u potpunosti napustio, imajući prilike da njenu utopističnost utvrdi tokom korumpirane vladavine onog istog „građanskog kralja“ Luja Filipa, čiju je konstitucionalnu monarhiju Konstan tako oduševljeno pozdravio na njenom samom početku.

Konstanovo shvatanje slobode u procesu napredovanja civilizacije

Iz dosadašnjih izlaganja nedvosmisleno je proizašao zaključak da je ideja „razumne slobode“ za Konstana bila i ostala centralna „ideja iz 1789“. Čak i ako je kasnije tvrdio da je glavna „ideja iz 1789“ bila „uništiti sve kako bi se iznova stvaralo“, Konstan je podrazumevao da je tada konačno aktuelizovana sloboda, bez koje se nijedan stvaralački čin nije mogao zamisliti, i da je kasnije jačala onoliko koliko se širio blagotvorni uticaj duha trgovine. Nevolja je, dakle, za Konstana došla naknadno, i to pre svega u vidu afirmacije principa narodnog suvereniteta, koji se pokazao kao izvanredan poligon za uzurpacije svih vrsta i kao najstameniji fundament za izgradnju despotskih državnih uređenja (nakićenih svakojakim demokratskim pokrovima). Pa ipak, Konstan je u svojim analizama stigao do zaključka da su Francuzi zamrzli slobodu tek 1800. (zbog čega su petanest godina kasnije kažnjeni restauracijom monarhije) i da je ona bila dominantna ideja tokom celokupne vladavine jakobinaca (u drugi plan su je potisuli tek termidorovci, afirmišući ideju „kazniti sve zločine iz 1793“), koji su – upravo u ime slobode – izvršili prvu uzurpaciju narodnog suvereniteta i izgradili prvo demokratsko-despotsko državno uređenje. Sve je to sugerisalo

zaključak da je svođenje „ideja iz 1789“ na „razumnu slobodu“ bilo isuviše lapidarno i da je Konstan bio prinuđen da se detaljnije pozabavi određenjem slobode kako bi utvrdio šta je u njoj kompatibilno sa razumom, a šta je tek municija za propagandnu artiljeriju uzurpatora narodnog suvereniteta i despota.

Za Konstanovo raspravljanje problema slobode od najvećeg značaja je bilo njegovo shvatanje „napredovanja civilizacije“ i zato bi ovde trebalo ostaviti po strani argumente koje je on navodio u prilog mogućnosti da monarhova vlast bude u isto vreme i vrhovna i „neutralna“ (ali ne i „suverena“ – s obzirom da je suverenitet u svakoj modernoj državi morao biti narodni). U spisu „O duhu osvajanja i uzurpacije u njihovim odnosima sa evropskom civilizacijom“ Konstan je branio stav da je jedan narod slobodan onoliko koliko slobodu shvata kao garanciju svojih uživanja tj. u smislu prevashodno prirodnopravno utemeljenih individualnih prava. Stari narodi, koji su živeli u malim republikama preferirali su javne užitke, dok su moderni narodi, koji žive u velikim teritorijalnim državama, nužno više okrenuti ka privatnim užicima (Konstan 2000b, 222). Otuda je proizlazio Konstanov zaključak o dve vrste slobode i izboru koji svaki narod mora da učini ako želi da uživa u odgovarajućoj slobodi. „Ljudi antike su nazivali veća uživanja u svom javnom, a manja u svom privatnom životu: prema tome, kada su žrtvovali individualnu slobodu političkoj slobodi, oni su žrtvovali manje da bi dobili više. Skoro sva uživanja savremenih ljudi su u njihovom privatnom životu: ogromna većina, uvek isključena iz vlasti, pridaje nužno vrlo prolazan interes svom javnom životu. Kada bi podražavali ljude antike, savremenici bi, dakle, žrtvovali više da bi dobili manje“ (Konstan 2000b, 221; up. i Constant 1874, 268 i dalje). Individualna sloboda je za Konstana bila upravo ono na šta je Monteskje mislio kada je pisao o političkoj slobodi, dok je pod političkom slobodom podrazumevao mogućnost građanina da sa drugim građanima neposredno učestvuje u donošenju odluka kojima se oblikuje život same političke zajednice (up. detaljnije: Molnar, 2014b).

Ključni problem vezan za slobodu u kontekstu civilizacijskog napredovanja bio je za Konstana problem žrtvovanja jedne slobode u korist druge (po pravilu, one koja nije primerena dostignutom stupnju civilizacijskog razvoja jednog naroda onoj koja to jeste): dok su političke zajednice male i omogućavaju neposrednu demokratiju (sa njoj primerenim javnim užicima), politička sloboda se nameće sama po sebi, ali se sa ukрупnjavanjem zajednica, sa uvećanjem stanovništva, kao i sa nepovratnim transferom vlasti u ruke nekolicine (u najboljem slučaju regularno izabраних predstavnika) građani od političke nužno okreću individualnoj slobodi.¹⁰ Doduše, Konstan je spremno priznavao da u „slobodu modernih“

¹⁰ Tokom svog boravka u Nemačkoj 1803–1804, Konstan je prvi put počeo da pri mećuje ovu promenu, nazivajući je, još uvek sasvim uopšteno, istorijskim „maršom slobode“, koji čini motornu snagu progresa celokupnog ljudskog roda (up. Rosenblatt 2008, 105). Ipak, sa razlikovanjem slobode starih i slobode modernih Konstan nije počeo pre 1806. god. (Vincent 2011, 194).

spada i to da građani vrše neki uticaj na vladu „ili birajući sve ili neke funkcionere, ili preko predstavki, peticija, zahteva, koje je vlast manje ili više obavezna da uzme u razmatranje“ (Constant 1874, 261). Međutim, ova mogućnost koju su imali građani modernih država bila je samo refleks njihove individualne slobode (vezane za njihovo slobodno vreme),¹¹ a ne autentična politička sloboda, zato što je njihov udeo u „nacionalnom suverenitetu“ bio „apstraktna pretpostavka“ (Konstan 2000b, 219), koja u svakom slučaju nije bila dovoljna da bi vlast vršili drugačije osim preko predstavnika, a to znači – „na fiktivan način“ (Konstan 2000b, 220). Zato je za građane modernih država jedini smisao učešća u izboru predstavnika (baš kao, uostalom, i potpisivanja „predstavki, peticija, zahteva“) ležao u tome što su na taj način doprinosili podeli vlasti, koja im je jedina mogla garantovati individualnu slobodu. Obrnuto, pravo da bira svoje predstavnike u skupštinu građaninu neće ništa značiti i u svakom slučaju mu neće doneti „slobodu ako ti ljudi čine jedan klan u državi i ako je njihova vlast neograničena“ (Konstan 2000b, 201). Pošto je „neobuzdana skupština još opasnija od najapsolutističijeg despota“ (Constant 2003, 288), tvrdio je Konstan poučen primerom francuskog revolucionarnog Konventa, „nacija je slobodna ako su njeni poslanici zauzdani“ (Konstan 2000a, 37), odnosno ako su osujećeni u tome da grade „korporativistički duh koji ih izoluje od nacije“ (Konstan 2000a, 49).

Ovi zaključci pokazuju da je Konstan pošao Monteskejevom stopama u izjednačavanju slobode sa konstitucionalnom sigurnošću (prevashodno u monarhiji). Proklamacija izbornog prava u ustavu ne znači ništa sve dok su glavna pitanja da li je vlast podeljena, da li je zakonodavna vlast funkcionalno uklopljena sa preostalim vlastima u jedan jedinstveni politički sistem i da li postoje mogućnosti za uzurpaciju – tj. za stvaranje „klana“ (prevashodno, ali ne isključivo stranačkih) posednika neograničene vlasti koji obesmišljava ustav. „Svi ustavi dati Francuskoj garantovali su podjednako individualnu slobodu, a, pod tim ustavima, individualna sloboda je bila neprestano gažena. To je zato što obična deklaracija nije dovoljna; potrebne su pozitivne zaštite; potrebna su dosta moćna tela da bi upotrebila u korist potlačenih sredstava odbrane koja propisani zakon ustanovljava“ (Konstan 2000a, 142). Drugim rečima, bez obzira na to što je Francuzima, počev još od 1791, svim ustavima garantovana individualna sloboda, oni ni u ustavnoj monarhiji, ni u republici, ni u carstvu nisu počeli da ih uživaju jer se pokazalo da se u svakom od tih uređenja obrazovao nekakav „klan“ posednika neograničene vlasti koji je permanentno obesmišljavao sve date ustavne garancije.

U vreme kada je sazeo kao liberal, Konstan je glavnu krivicu za neuspeh u konstitucionalizaciji individualne slobode u Francuskoj svaljivao na demokrat-

¹¹ Kako dobro primećuje Florijan Veber (Florian Weber), „Konstanov liberalni pojam građanina čini od *bourgeoisa* zadubljenog u svoje privatne poslove *citoyena* samo u slobodno vreme“ (Weber 2004, 205).

ske republikance koji su 1792. ukinuli Ustav, svrgnuli ustavnu monarhiju (koja je tek započela da se konsoliduje) i počeli da eksperimentišu sa republikanskim državnim uređenjem, nudeći Francuzima opojnu slobodu koju su pozajmili „od starih republika“ (Konstan 2000b, 218) – istu onu političku slobodu koja je bila nemoguća u modernim uslovima života velikih nacija (isuviše velikih za neposrednu demokratiju), ali koja je, bez obzira na to, tražila da joj se žrtvuje individualna sloboda. Tako su Francuzi, po Konstanovom mišljenju, zanoseći se slobodom koju nikada nisu mogli da imaju, izgubili slobodu koju su pre toga stekli, dok su pod imenom demokratske republike dobili despotizam koji je bio neuporedivo apsolutističkiji ne samo od ustavne nego i od starorežimske monarhije. Pa ipak, svoje čuveno predavanje pod naslovom „Sloboda starih u poređenju sa slobodom modernih“¹² Konstan je okončao optimističnom vizijom istorijskog „progresa“ koji ne ide od političke ka individualnoj slobodi, već od njihove suprotstavljenosti ka njihovoj usklađenosti: „Zato, gospodo, ne samo da sam daleko od toga da otpišem bilo koju od dve vrste slobode koje sam opisao nego ponavljam da je nužno da naučimo da ih kombinujemo. Kao što kaže autor Istorije republika u srednjem veku, institucije moraju da ispune sudbinu ljudskog roda; a taj zadatak one će najbolje izvršiti ako najveći mogući broj građana uzdignu do visina moralnog stanovišta“ (Constant 1874, 285). To je značilo da će građani i u modernim državama, uživajući blagodeti individualne slobode i razvijajući svoje sposobnosti,¹³ moći da se izjednače u meri koja je dovoljna da bi upražnjavali neku vrstu političke slobode, tj. „doprinosili vršenju vlasti

---

¹² Ovo predavanje Konstan je održao 13. februara 1819. u Kraljevskoj školi, temeljeći ga na već pomenutom spisu *O duhu osvajanja i uzurpacije u njihovim odnosima sa evropskom civilizacijom*.

¹³ Na mogućnost da se moderni ljudi neće zadovoljiti samo negativnom slobodom sugerisala su predavanja posvećena religiji i slobodi veroispovesti, koja je Konstan održao u Kraljevskoj školi godinu dana pre predavanja o slobodi starih i modernih. Ta ranija predavanja su pokazivala da „Konstanov razlog za isticanje religiozne slobode nije bio samo negativan; on nije opisivao religioznu slobodu jednostavno kao slobodu od mešanja. On je posebno istakao pozitivno dobro koje je ta sloboda omogućavala – razvoj ljudske sposobnosti za samorazvoj, sposobnosti čije je prve znake pronašao u ‘religioznom sentimentu’ urođenom svim ljudima“ (Garsten 2010, 5). Tim isticanjem „religioznog sentimenta“ Konstan je počeo da razvija svoju koncepciju emancipatorne uloge religije u istoriji čovečanstva, koja će u periodu od 1824. do 1831. biti uobličena u njegovom testamentalnom delu, petotomnoj knjizi *O religiji, razmotrenoj u njenom izvoru, njenim formama i njenom razvoju*. Iako ni po čemu nije iskoračio izvan prosvetiteljskih okvira Monteskejevog shvatanja religije, Konstan je bio oštro kritikovan da je pišući ovu knjigu poklekao pred iskušenjem tada dominantne romantike (up. Moravia 1989, 150; Armstrong Kelly 2006, 78) i, pogotovo, da je pogazio svoj mladalački ateizam (Kumaundi 2006, 505).

kako svojim odlukama, tako i svojim glasovima“ (Constant 1874, 285). Pa ipak, Konstan nije očekivao da u skorije vreme dođe do srećnog spoja dve slobode, kao i slobode i jednakosti. To je moglo da se desi samo u dalekoj budućnosti, i to pod uslovom da nastanu liberalne institucije koje će biti u stanju da građane temeljno osposobe i za individualnu i za političku slobodu, kao i za njihovo pomirenje. Kada je 8. decembra 1830. umro kao državni savetnik Luja Filipa, krunišćući tako svoje skoro četiri decenije dugo političko pregnuće (i disidenstvo) velikim uspehom,¹⁴ Konstan je verovao da se Francuska nalazi na dobrom putu da konačno zatvori rasepe prouzrokovane revolucijom.

U svojoj značajnoj knjizi „Prošlost jedne iluzije. Komunizam u dvadesetom veku“ (1995) Fransoa Fire (François Furet) konstatovao je da je „istorija demokratskih zemalja dala [...] za pravo Konstanu – a koliko će to i ostati tako? – tek posle čitavog jednog veka u kome su se odigrala dva džinovska rata, do tad neviđena i po razmerama, i po materijalnim pustošenjima, i po ogromnom broju ljudskih žrtava. Današnji posmatrač je zapanjen i time koliko je Konstanova analiza tačna, i koliko su netačne implikacije koje je iz nje izvukao. Modernog Evropljanina zaista već dve stotine godina pokreće opsednutost radom, bogaćenjem i blagostanjem. Ali on je i čovek 4. avgusta 1914“ (Fire 1996, 52). Današnji posmatrač bi mogao takođe da bude zapanjen i Fireovim zanemarivanjem Konstanovog konačnog zaključka da individualna sloboda ni u modernim društvima ne može ostati samoj sebi svrha, da ju je neophodno podupreti političkom slobodom, kao i da bez liberalnih institucija građani neće biti obrazovani i osposobljeni da dve slobode pomire. Ako modernog Evropljanina, po Fireovim rečima, zaista „već dve stotine godina pokreće opsednutost radom, bogaćenjem i blagostanjem“, ili, drugim rečima, osiguravanjem svoje individualne slobode u duhu trgovine, onda ga u istom periodu progoni zahtevna politička sloboda, koja od njega traži politički angažman kako se ne bi stvorili uslovi u kojima je moguća erupcija nacionalizma, autoritarizma i krvožedne pomame poput one koja se dogodila 4. avgusta 1914.

¹⁴ Ipak, kako primećuje Pjer Manon (Pierre Manent), mora se voditi računa o tome da je Konstan tokom celog svog života bio podvojen između liberala, koji se u javnosti strasno borio za individualnu slobodu, i romantičara, koji je u privatnosti ispisivao autobiografske romane pune gorčine (Manon 2011, 135). To je već savremenici bilo tako upadljivo da su oni počeli da pomišljaju da između liberalizma i romantike zaista postoji jedna duboka unutrašnja povezanost. Tako je Viktor Igo (Victor Hugo) pod dubokim uticajem Konstana (upor. Wood 1993, 7) želeo da svoju umetnost profilise kao romantičarsku upravo u smislu pandana političkom liberalizmu (upor. Igo 1967, 111–112; Igo 1985a, 67–68). Konstanova smrt podstakla je Igoa da o njemu napiše pohvalu koja je uveliko nadmašivala sve što je napisao o svojim savremenici: „Benzamen Konstan, koji je juče umro, bio je jedan od onih izuzetnih ljudi koji čiste, glačaju i izoštravaju opšte ideje svog vremena, to oružje naroda na kome se slamaju sva oružja armija. Samo revolucije mogu da uvedu takve ljude u društvo. Da bi nastao kamen plavac potreban je vulkan“ (Igo 1985b, 300).

Literatura

- Armstrong Kelly, George. 2006. *The Humane Comedy: Constant, Tocqueville and French liberalism*. Cambridge etc.: Cambridge University Press.
- Constant, Benjamin. 1829a. „Fragments sur la France, du 14 juillet 1789 au 31 mars 1814“. In *Mélanges de littérature et de politique*. Paris: Pichon et Didier.
- Constant, Benjamin. 1829b. „De Madame de Staël et de ses ouvrages“. In *ibid.*
- Constant, Benjamin. 1829c. „De la division des propriétés foncières“. In *ibid.*
- Constant, Benjamin. 1829d. „Du Parlement anglais sous Cromwel, et du Tribunat, dans la constitution de l’an VIII, jusqu’à son épuration“. In *ibid.*
- Constant, Benjamin. 1836. *Cours de politique constitutionnelle*. T. 1. Paris: Didier.
- Constant, Benjamin. 1872. „Préface de la première édition (1818)“. In *Cours de politique constitutionnelle*. T. 1. Paris: Librairie de Guillaumin et Cie.
- Constant, Benjamin. 1874. „De la liberté des Anciens comparée à celle des Modernes“. In *Œuvres politiques de Benjamin Constant*. Paris: Charpentier.
- Constant, Benjamin. 2003. *Principles of Politics Applicable to all Governments*. Indianapolis: Liberty Fund.
- Craiu, Aurelian. 2003. *Liberalism under Siege. The Political Thought of the French Doctrinaires*. Lanham etc.: Lexington Books.
- Cubitt, Geoffrey. 2007. Revolution, Reaction, Restoration: The Meanings and Uses of Seventeenth-Century English History in the Political Thinking of Benjamin Constant, c. 1797–1830. *European Review of History / Revue européenne d’histoire* 1: 21–47.
- Fire, Fransa. 1990. *O francuskoj revoluciji*. Sremski Karlovci: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića.
- Fire, Fransa. 1996. *Prošlost jedne iluzije. Komunizam u dvadesetom veku*. Beograd: Paideia.
- Fontana, Biancamaria. 1988. „Introduction“. In *Constant, Benjamin. Political Writings*. Cambridge etc.: Cambridge University Press.
- Garsten, Bryan. 2010. Religion and the Case Against Ancient Liberty – Benjamin Constant’s Other Lectures. *Political Theory* 1: 4–33.
- Gauchet, Marcel. 1989. „Constant“. In *A Critical Dictionary of the French Revolution*. Eds. Furet, François and Ozouf, Mona. Cambridge and London: The Belknap Press of Harvard University Press.
- Godšo, Žak. 1987. *Revolucije 1848*. Beograd: Nolit.
- Greenfeld, Liah. 1994. *Nationalism. Five Roads to Modernity*. Cambridge and London: Harvard University Press.
- Igo, Viktor. 1967. „Predgovor ‘Ernaniju (1830)’“. U *Romantizam*. Ur. Gluščević, Zoran. Cetinje: Obod.
- Igo, Viktor. 1985a. „O g. Dovalu (1830)“. U *Videno, rečeno, doživljeno. Izbor iz književnoteorijskih, putopisnih, publicističkih tekstova, dnevnika i govora*. Beograd: Rad.
- Igo, Viktor. 1985b. „Videno“. U *ibid.*
- Jainchill, Andrew. 2008. *Reimagining Politics After the Terror: The Republican Origins of French Liberalism*. Ithaca, New York: Cornell University Press.

- Jennings, Jeremy. 2009. „Constant’s Idea of Modern Liberty“. In *The Cambridge Companion to Constant*. Ed. Rosenblatt, Helena. Cambridge etc.: Cambridge University Press.
- Kalyvas, Andreas and Katznelson, Ira. 1999. „We Are Modern Men“: Benjamin Constant and the Discovery of an Immanent Liberalism. *Constellations* 4: 513–539.
- Konstan, Benžamen. 2000a. „Principi politike“. U *Principi politike i drugi spisi*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- Konstan, Benžamen. 2000b. „O duhu osvajanja i uzurpacije u njihovim odnosima sa evropskom civilizacijom“. U *ibid*.
- Konstan, Bežamen. 2000c. „O slobodi brošura, pamfleta i novina, sa gledišta interesa vlasti“. U *ibid*.
- Kumaundi, Kosta. 2006. Benžamen Konstan, političar i politički filozof (Javno predavanje, držano u Studentskom pravničkom društvu, 1911). *Arhiv za pravne i društvene nauke* 1–2: 497–516.
- Manon, Pjer. 2011. *Intelektualna istorija liberalizma*. Beograd: Stubovi kulture.
- Molnar, Aleksandar. 2014a. *Regeneracija, romantika, republika. Fantastični uspon romantičarskog republikanizma u 18. veku*. Novi Sad: Visio Mundi Academic Media Group.
- Molnar, Aleksandar. 2014b. „Sloboda i ustavna demontaža upravnog centralizma. Pokupe francuskog klasičnog liberalizma (Monteskje, Konstan, Tokvil)“. U *Ustavi u vremenu krize: postjugoslovenska perspektiva*. Ur. Podunavac, Milan i Đorđević, Biljana. Beograd: Univerzitet u Beogradu – Fakultet političkih nauka i Udruženje za političke nauke Srbije.
- Molnar, Aleksandar. 2015. Inovativnost Monteskjeovog određenja despotije. *Sociologija* 3: 401–420.
- Moravia, Sergio. 1989. *Beobachtende Vernunft. Philosophie und Anthropologie in der Aufklärung*. Frankfurt am Main: Fischer Taschenbuch Verlag.
- Rosenblatt, Helena. 2003. Re-evaluating Benjamin Constant’s liberalism – industrialism, Saint-Simonianism and the Restoration Years. *History of European Ideas* 1: 23–37.
- Rosenblatt, Helena. 2008. *Liberal Values. Benjamin Constant and the Politics of Religion*. Cambridge etc.: Cambridge University Press.
- Staël, Madame de. 1964. *On Politics, Literature, and National Character*. New York: Doubleday & Co.
- Starobinski, Žan. 2009. *Otkrivanje slobode 1700–1789 / 1789. Znamenja razuma*. Sremski Karlovci i Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića.
- Tenenbaum, Susan. 1973. Montesquieu and Mme. de Stael: The Woman as a Factor in Political Analysis. *Political Theory* 1: 92–103.
- Vincent, K. Steven. 2004. Benjamin Constant, the French revolution, and the problem of modern character. *History of European Ideas* 30: 5–21.
- Vincent, K. Steven. 2011. *Benjamin Constant and the Birth of French Liberalism*. New York: Palgrave Macmillan.
- Weber, Florian. 2004. *Benjamin Constant und der liberale Verfassungsstaat. Politische Theorie nach der Französischen Revolution*. Wiesbaden: Verlag für Sozialwissenschaften.
- Wood, Dennis. 1993. *Benjamin Constant. A biography*. London and New York: Routledge.

Aleksandar Molnar

Department of Sociology, Faculty of Philosophy, University of Belgrade

*Liberty versus popular sovereignty:
Constant's understanding of the „ideas of 1789“
and obstacles in their affirmation*

In the article the author is dealing with Benjamin de Constant's assumptions that the core "idea of 1789" was „reasonable liberty“, that there was a „natural tendency“ of the French people at that time to demand such liberty and that it was later, in the course of revolutionary struggles, suppressed by the usurpators of the popular sovereignty. As a matter of fact, Constant believed that the whole concept of popular sovereignty, invented by the most radical revolutionary leaders, had no other purpose but to enable the creation of new despotism, adapted to new democratic circumstances. Such sharp opposition between liberty and popular sovereignty, as well as the elevation of liberty in the almost one and only „idea of 1789“, seem to be a great oversimplification that prevented Constant in grasping the true nature of permanent nationalistic undercurrents in French revolution. However, his endeavors in advocating the reconciliation of individual and political liberties proved that he also had better insights in the dilemmas of emancipation, the French people were faced with right from the start of revolution.

Key words: Benjamin de Constant, Charles-Louis de Montesquieu, ideas of 1789, liberty, popular sovereignty, usurpation, despotism

*Liberté versus souveraineté nationale:
la conception de Constant des „idées de 1789“
et des obstacles à leur affirmation*

Dans cet article l'auteur traite les affirmations de Constant qu'«une liberté raisonnable» a été le noyau des „idées de 1789“, que le peuple français à l'époque avait „une tendance naturelle“ à exiger sa propre liberté et que ce n'est que plus tard au cours des conflits révolutionnaires qu'elle a été refoulée par les usurpateurs de la souveraineté nationale. Constant croyait en réalité que le concept entier de la souveraineté nationale, inventé par les leaders révolutionnaires les plus radicaux, n'avait d'autre objectif que de permettre la création du despotisme, adapté à de nouvelles circonstances démocratiques. Une opposition aussi nette entre la liberté et la souveraineté nationale, tout aussi bien que l'érection de la liberté en presque la seule et unique „idée de 1789“ semble être une grande simplification qui a empêché Constant d'appréhender la vraie liberté des courants nationalistes constants dans la Révolution française. Cependant, son

engagement pour la conciliation de la liberté individuelle et politique montrait qu'il avait aussi une bonne intelligence des dilemmes de l'émancipation auxquels le peuple français a été confronté depuis le tout début de la Révolution.

Mots clés: Benjamin Constant, Charles-Louis de Montesquieu, idées de 1789, liberté, souveraineté nationale, usurpation, despotisme.

Primljeno / Received: 1.12.2015.

Prihvaćeno / Accepted: 12.01.2016.